

МОТИВ СЛОБОДЕ У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ ПЕТРА КОЧИЋА

У огледу се анализира мотив слободе као један од најдоминантнијих у невеликом књижевном дјелу Петра Кочића. Најприје се указује на чињеницу да су слобода мишљења и дјеловања, затим беспопштедна борба за политичка и социјална права српског народа у Босни и Херцеговини у првим деценијама двадесетог вијека, били кључни оријентир у животу и раду овога српског писца. Једновременно, ријеч слобода је, као симбол или вриједносни критеријум, једна од најучесталијих у Кочићевим новинским чланцима, књижевнокритичким освртима, посланичким говорима те сачуваним приватним писмима. Најзначајнији књижевни јунаци овога писца носиоци су идеје слободе, према којој управљају своје понашање и којој безусловно служе. Слобода је за Петра Кочића, од раних књижевних почетака до краја активног књижевног рада, опсесивни мотив, стваралачки постулат, вриједносни критеријум те одређујуће поетичко начело.

Кључне ријечи: Петар Кочић, мотив слободе, књижевни јунаци, поетичко начело, стваралачки принцип.

Многи су вијекови, многа покољења и пјесници славили Тебе. Многа се свјежа крв лила за Те и у име Твоје!

Са Твојих, као крв црвених усана вјечито струје и шуме слатке и опојне ријечи, које вијековима из темеља потресају, које прегажено робље до уздрхталог заноса усхићују! Ти, о чиста и свијетла жено, од искони рађаш, а Твоја бујна и обла њедра кроз дубоку и бескрајну вјечност неодољиво миришу страсним и разблудним дјевојаштвом које заноси и опија.

Раздраган и занесен узаврелом и вјечито узбуњеном крвљу, коју ми балкански хајдуци, преци моји, у баштину даше, свјестан о животворном сјају љепоте и пуном обиљу милости и снаге Твоје, ја, мали и ситни, падам на кољена и у заносу дижем молитве Теби, о Безгранична, о Бескрајна и Бесконачна: дођи већ једном и походи земљу моју, јер све је без Тебе ништа – ништа је с Тобом све! Вијекови би потамњели, народи би подивљали да високо не сија звијезда Твоја.

¹ duskopevulja@gmail.com

У божанској сриби која Васељеном потреса осветнички и с крвавим бичем у руци дођи и прогнај развратну блудницу, која се је, увијена у китњасти вео дарованих права, под Твојим великим и светим именом дигла с кужним задахом на Твој сјајни и узвишени трон у земљи нашој!

Пусти са својих усана пламен огња и освете и сагори у помама љутој црне развратнике, што подло и кукавички служе блудници отровној! Нека загрме и јекну, о сјајна и боголика жено, са Твојих усана, црвених као небеска црвен, звуци заносне пјесме напора и борбе кроз ову скамењену и језиву тишину!

Задрмај овом учмалом земљом, потреси смрзнутим срцима, освјежи и оснажи, да све и свак осјети сав неизмјерни сјај и драж љепоте, све обиље милости и снаге Твоје, као што их осјећа и над њима дрхће узаврела и вјечито узбуњена крв моја, коју ми балкански хајдуци, преци моји, у баштину даше!

„Слободи“ (КОЧИЋ 2016: 289–290).

1.

Слобода је најучесталија ријеч како у књижевном дјелу Петра Кочића тако и у његовим чланцима, књижевнокритичким текстовима и сачуваним приватним писмима. Слобода је доминантни мотив у његовим литерарним остварењима, док је, у ширем смислу, ријеч о највишем вриједносном критеријуму Кочићевог умјетничког свијета, начелу које слиједе и идеалу коме стреме његови ликови, нарочито носиоци најважнијих и најупечатљивијих умјетничких порука. Мото који је Кочић ставио на почетак своје једночинке *Јазавац пред судом*, који гласи: „Ко искрено и страшно љуби Истину, Слободу и Отаџбину, слободан је и неустрашив као бог, а презрен и гладан као пас“ (КОЧИЋ 2016: 129), важан је поетички и естетички знак, незамјењиви кључ за разумијевање Кочићеве приповједачке умјетности, али и постварање етичности на којој израстају и писац и беспошtedни борац против политичке и социјалне обесправљености српског народа у Босни и Херцеговини у првим деценијама двадесетог вијека. У писму Љубомиру Ковачевићу, Кочић саопштава да онај у чијој се души родила ова мисао „не зазире ни од кога ни од шта“ (МАКСИМОВИЋ 2014: 500), тако потврђујући да су наведене ријечи много више од једног поетичког начела. Лирску прозу „Слободи“ и наведени мото требало би штампати као пролог сваком издању Кочићевих дјела, јер је у њима на језгровит начин садржана суштина тог обимом невеликог опуса. Предраг Палавестра је тачно примијетио у својој *Историји модерне српске књижевности* да је традиција српске реалистичке приповијетке важно извориште Кочићевог књижевног стварања, али и да је ријеч о писцу који је „у своме животу и књижевном делу истицао два мотива која су више одговарала модернистичкој поетици“. То су, према

овоме књижевном историчару, мотиви борбе и слободе. Палавестра истиче и њихову важност у животу и дјелу писца приповједачких књига *С планине и испод планине*: „Њима је била до краја прожета Кочићева личност. Задојен ватреним патриотским осећањем национално угрожених босанских и херцеговачких Срба, увек у покрету и акцији, заокупљен мишљу о слободи свог поробљеног народа и о тегобном положају сеоске и градске сиротиње, он није стизао да књижевном раду посвети онолико времена колико је захтевао његов приповедачки дар“ (ПАЛАВЕСТРА 2013: 259). Након ових тачних запажања и разложних увида треба споменути да мотиви борбе и слободе нису неко привилеговано обиљежје искључиво модернистичке поетике, ограничене на одређено временско раздобље. Слободу као књижевни мотив, тему и вриједност о којој се расправља у књижевности, српски просвјетитељ и писац Доситеј Обрадовић положио је у саме темеље нове српске књижевности. У свом гласовитом дјелу *Живот и прикљученије* он 1783. године програмски пише: „Прво, дајем приклад ученим народа мојега, да на нашем простом дијалекту пишу и на штампу издају; друго, да моји јединоплемени усуде се сврх сваке ствари слободно мислити и све што чују да суде и расуђавају“ (ОБРАДОВИЋ 2012: 11). И Доситејево инсистирање на народном језику, простом дијалекту, открива чврсту везу између два временски више од једног вијека удаљена писца, јер ће српски језик бити једно од најубојитијих средстава Кочићеве политичке и трибунске дјелатности.

2.

Бројне подударности између Кочићевог тегобног живота и његовог литерарног свијета неизоставно су истицане у богатој и разноврсној литератури о овом писцу. У историји читања Кочићевог дјела та констатација била је полазна основа за готово сва релевантнија тумачења. Неки пишчеви поступци, а нарочито свјетоназори до којих је држао и вриједности на којима је истрајавао, уочљиви су и код његових најуспјелијих књижевних јунака. Те константе које су прожимале пишчев живот и рад, Милан Будимир је означио термином „месијанизам“. Будимиров чланак под насловом „Кочићев месијанизам“ до данас је, са чврстим разлозима, више пута прештампаван у различитим публикацијама посвећеним овоме писцу. Скрупулозно се представљајући као „незналица у књижевним питањима“, а познавалац Кочића, његовог завичајног поднебља и времена у коме је живио и дјеловао, Будимир наглашава да, према његовом схватању, главна идеја Кочићевог живота и рада у дотадашњој литератури „није довољно и тачно наглашена“.

Шта је темељна вриједност која је иманентна Кочићу и на којој израста његово дјело, али и свеукупна интензивна активност, на којој у своме тексту инсистира чувени српски научник? Насловним појмом „месијанизам“ могућно је, пише Будимир, обухватити и објаснити посебност као и јединствену међуусловљеност живота и рада аутора *Ја-завца пред судом*. Под месијанизмом, према убједљиво изложеној аргументацији, подразумијева се безусловно служење слободи, као једној од највиших аксиолошких тачака свеукупног људског битисања. Милан Будимир подсјећа да словенски појам слобода води поријекло од старијег облика „свобода“, који значи бити свој, бити самосвојан. Према овоме аутору, сви главни Кочићеви ликови, носиоци његове умјетничке истине и етичке свијести, су прије свега слободни људи: „Прото је питање реда решио сам за себе и за свог пса, којег уништава као и попадију кад поремете његов ред. Само је слобода свој ред и стога је савршено немогуће добити слободу од некога другог или од туђина, него само од свог или од себе самог [...] Тај делић, који народ зове „кап инсанске крви“ дубоко се сакрио у животној досеци Симеуновој и убилачкој души Мрачајског проте. Тај делић заблештао је у Давидовим сасушеним грудима које су носиле непресушни извор живота. Давид није никакав мелодрамски јунак кад говори у име милијуна, јер истина и правда дају снагу и њему и Симеуну и свим оним „вртма и ћућулајканима“, који са првом речи из мајчиних уста почињу да сазнавају своју стварност“ (БУДИМИР 1936: 95). Исидора Секулић, која је у више наврата надахнуто и зналачки писала о Кочићу, ову димензију његове личности „означила [је] као духовност на трагу косовског завјета“ (ПОПОВИЋ 2017: 174).

Тај слободарски порив и осјетљивост на сваку врсту неправде Петар Кочић је младалачки бунтовно испољавао већ као ђак нижих гимназијских разреда у Сарајеву, о чему постоји неколико аутентичних свједочанстава његових школских другова. Томе је сигурно допринијела и чињеница да није имао лијепо мишљење о својим сарајевским професорима. Ближи контакт остварио је једино са Емилијаном Лилеком, Словенцем по националности, коме је прикупљао грађу за расправу „Вјерске старине у Босни и Херцеговини“. Након једног несмотреног кафанског инцидента, који је представљао кулминативну тачку Кочићевог незадовољства због аустрофилског понашања његових професора, будући писац је искључен из школе и под полицијском пратњом протјеран из Сарајева. Пошто је његово понашање за вријеме школовања у Сарајеву злонамјерно тумачено искључиво на основу наведеног инцидента, сам Кочић је у једном писму оцу Герасиму описао прилике које су довеле до његовог протјеривања из Сарајева: „За првих година свога гимназијског образовања у Сарајеву, нарочито у IV разреду, био сам често пута изаз-

ван од извесних професора, који су безобзирно вређали оно што је мени најсветије било, јест и биће, док сам жив. Та моја светиња јесте: на првом месту ослобођење моје домовине и уједињење раскомаданог српства. Ја сам против тих испада енергично устајао, и зато сам био истеран из гимназије. Истина, неки моје изгнанство друкчије тумаче, међу које долази и мој учитељ Ст. Вукић, који је рекао својим ђацима да сам бајаги био пијан, па сам избацио неке речи које су неповољан утисак изазвале код мојих наставника. Те речи господина Ст. Вукића нису ништа друго него циничко и безобзирно клеветање, за које му ја нећу и не смем нипошто остати дужан“ (КОЧИЋ 2016: 622–623).

За Кочића је скоро петогодишњи боравак на студијама у Бечу био од непроцјењиве важности. Овај град је „родно мјесто његове приповједачке умјетности“ (Певуља 2018: 226), у којем се за неуобичајно кратко вријеме одиграо процес књижевног формирања, стасавања и стварања најврједнијих књижевних остварења. У том згуснутом времену и у неповољним личним приликама оплеменио се његов раскошни таленат. У вријеме студија славистике (1899–1904) Кочић се није само умјетнички формирао, написао већину својих најбољих дјела и изградио властите погледе на природу умјетничког стварања, већ се у годинама provedеним у Бечу и интелектуално изградио, успоставио сопствене животне свјетоназоре. Својој тадашњој дјевојци, потоњој супруги Милки, у вријеме њихове најинтензивније младалачке љубави, Кочић, неуобичајно за тон љубавног писма, пише: „Ја се данас патим и мучим са школом, само да теби и себи извојујем добар положај у друштву. Али треба да и ово знаш: да ћу ја можда и по затворима и апсанама провести већи дио свог живота, јер ћемо ми сви ђаци отпочети борбу против Швабе, који гуши наш народ, отима му слободу и убија срећу. Ако си на све приправна, можеш поћи за ме; ако ниси, онда је боље да ме оставиш, па са мноштва буде“ (КОЧИЋ 2016: 640). Та жртва на коју је млади писац спреман, али и свијест о националној мисији свога нараштаја, о прегалаштву које је изнад свих личних планова, рјечита је потврда онога што Милан Будимир назива месијанизмом а Исидора Секулић одјеком и живом снагом косовског завјета.

Још једно писмо из Беча, упућено Богдану Поповићу, обиљежава приврженост наведеном опредјељењу. Са разлогом често навођено, наглашено исповједно и болно дирљиво, речено писмо снажни је израз моралне чврстине, којом се одликују готово сви јунаци Кочићевог приповједачког свијета: „Гладан, го, бос, с пропалим прстима кроз ципеле ходам ја по Бечу и сјећам се свог дјетињства, својих планина, својих драгих брђана, па ако гдјегод сретнем ког доброг друга, заиштем од њега који крајцар, свратим се у какву кавану гдје је јевтино, па пишем *С планине*

и испод планине... По три дана буде да ништа вруће не окусим. Али ја сам задовољан, јер сам самосталан, не бендам никога, осим оног ко поштено мисли и ради“ (КОЧИЋ 2016: 640). Кључне ријечи у овој тужној епистоли нису оне које говоре о сиромаштву и гладовању сиромашног бечког студента. Таквих мјеста ћемо наћи много у Кочићевој преписци током читавог његовог школовања, нарочито у обраћањима-вапајима оцу Герасиму Кочићу. Најважнија је Кочићева тврдња да је, упркос свему, задовољан, јер је самосталан. То је оно што је било иманентно његовој природи од раних ђачких дана до краја живота.

Као умјетник, као ангажовани интелектуалац, као борац за политичка и социјална права свога српског народа у Босни и Херцеговини у првим деценијама двадесетог вијека, Петар Кочић је непрестано трагао за просторима (или боље: пространствима!) слободе у којима је било могућно неометано дјеловати. Он је тај простор налазио у новинама и часописима, јавним гласилима које је покретао и уређивао. Најприје је, на Видовдан 1907. године, покренуо *Отаџбину*, затим почетком 1910. године *Развитак*, да би у Сарајеву 1912. године обновио *Отаџбину*, која је била гласило његове посланичке групе и политичке идеологије. У програмским, уводним чланцима ових гласила, које је писао Кочић, затим у програму рада његовог политичког клуба, у чувеним посланичким говорима у Босанском сабору, слобода је ријеч која се најчешће помиње.

У уводнику за први број бањалучке *Отаџбине*, под насловом „Наша ријеч“, Кочић пише: „Да такву управу добијемо и очувамо, тражићемо све оне политичке и грађанске слободе, без којих се не да ни замислити уставан народни живот. *Те слободе, које нам је досадашња управа ускратила, јер се бојала изрази народног незадовољства, јесу слобода лична, слобода збора и договора, слобода штампе, слобода удруживања и тако даље* (Истакао Д. П.)“. Завршетак овог својеврсног политичког и националног прогласа сав је у знаку завјетне косовске мисли и Кочићеве одговорности према њој: „Пуштајући у свијет први број *Отаџбине* на овај велики и свијетли дан, дан големих личних жртава и жарке љубави према Отаџбини и Слободи, заричемо се да ћемо одважно и искрено радити да од ове наше биједне земље створимо себи праву и истинску Отаџбину“ (КОЧИЋ 2016: 453–454).

Због слободарских ставова и дјела, Кочић је често био судски прогањан и затваран. На једном од судских процеса у Бањалуци, у којем је, према сачуваним стенограмима, доминирао као његов Давид Штрабац у *Јазавцу пред судом*, на питање државног тужиоца шта је за њега слобода, оптужени писац резолутно одговара: „Ја схваћам тако слободу да су сви грађани у земљи слободни и заштићени да се не могу политички прогањати као што је мене полиција из Сарајева протјерала и

утрнула ми огњиште [...] Ја вас просто не разумијем шта хоћете! Много ја нешто разумијем под слободом и самосталношћу и требало би ми много времена, док бих вам то објаснио. То је моја најмилија изрека. Ја ћу тај узвик: „Живела слобода и самосталност отаџбине наше!“ сваком и на сваком мјесту и на вјешалима поновити, али га овдје нећу никоме разјашњавати!“ (КРУШЕВАЦ 1951: 68).

Иако тешко подноси окрутне затворске услове у Доњој Тузли, у којој ће му се здравље трајно нарушити, Кочић одбија приједлог супруге Милке да поднесе захтјев за помиловање, које је због опште амнестије коју је прогласио аустријски цар након анексије Босне и Херцеговине, подразумевјавало практично моментални излазак из затвора. Милка Кочић је о томе, много деценија доцније, у разговору објављеном у *Политици* 11. маја 1966. године казала: „Кад се само сетим оних тешких дана [...] Све жене похапшених Срба патриота, пишу петицију Фрањи, зову и мене, али куд бих ја смела од Петра. Говорио је: „Ако је живот - живот, ако је смрт - смрт“. Намирио је две године и пуштен је управо кад је дошла анексија. Ја се затекла у Тузли. Дошла сам да му олакшам колико могу, да га видим повремено, да му кришом добацам у затвор кафу и дуван. Много је пушио, а без кафе није могао. Он неће да изађе из затвора. Каже: „Кад је моја Босна поробљена и анектирана, шта имам од живота“ (ПЕВУЉА 2017: 344).

Једно од најаутентичнијих свједочанстава о овој страни Кочићеве личности оставио је у својим успоменама његов бранилац у више суданија и политички неистомишљеник, адвокат Данило Димовић: „У просветној, привредној, социјалној политици њему је принцип слободе био светиња. Увидео је, јер је био снажна ума, да слободе нема без ограничења, и да највише слободе заслужује онај који жртвује своје слободе у корист опћенитости. Тешко му је падало то увиђање, јер је у слободи видео услов среће, успешне борбе и напретка. Као политичар, а још више као књижевник тражио је апсолутну слободу штампе. Његова *Отаџбина* била је често конфискована, а он је неколико пута био осуђиван. Осуду и саму казну тамнице лако је подносио јер је био уверен да страда за добру ствар. Веровао је у победу својих начела, а знао је да без борбе и без жртава нема победе, нема слободе“ (КЕЦМАНОВИЋ 1966: 285).

Из свега напријед изложеног види се да је Петар Кочић за слободу свога народа био спреман да жртвује љубав, удобност породичног живота, каријеру, егзистенцију, на крају, и живот. У свему што је радио он се тако понашао. Милан С. Јовановић, свједок пишчевих посљедњих дана, тврди да мисао о судбини свога народа несрећног писца није напуштала ни у тренуцима када је био савладан тешком и неизљечивом болешћу, у стању готово помрачене свијести: „Говорећи о чисто националним ства-

рима, он је тако рећи растао, препорођавао се, преображавао се у другог човека [...] За час би блеснуле његове очи, његово лице би изгубило ону ужасну опуштеност једне душе без воље и покрета. Од једног болесног, тихог, апатичног човека, постајао је један борац, политичар, вођа. Његове констатације биле би опет скоро савршено тачне, као да беше сачувао моћ да прозре у суштину политичких ситуација кроз које смо пролазили тих судбоносних дана. Изгледало је тада да је у мозгу овога човека све паралисано сем тога центра, центра који је одређен да мисли о отаџбини“ (ЈОВАНОВИЋ 1928: 5).

3.

Неомеђени простор Кочићеве слободе било је његово књижевно дјело и препознатљив језички израз. Већ након објављивања прве приповедачке збирке *С планине и испод планине* (1902) овај умјетник ријечи наглашава да је тежио да приповијецу „Мргуда“, која је била предмет критичког оспоравања, „да што је могуће непосреднији израз и што лепши, углађенији облик“ (КОЧИЋ 2016: 643). Борба за чистоту српског језика била је једна од важних компоненти његовог јавног интелектуалног ангажмана. Видјевши у језику моћно средство борбе и чврст заклон, он у „Молитви“ пише: „Поклони ми ријечи, Господе, крупне и замашне као брда хималајска, силне и моћне као небески громови, оштре и језиве као свјетлице божје, и тирјанима неразумљиве као што је неразумљива сфинга египатска роду човјечанском. Дај ми те ријечи и обдари ме, Господе мој, тијем даром својијем великијем и милошћу својом неизмјерном, јер ће ми срце свенути, јер ће ми се душа од од превелике туге и жалости разгубати!“ (КОЧИЋ 2016: 236). Неспутану слободу Кочић је пронашао у монументалним и прелијепим – понекад сурово ћудљивим – природним просторствима родног Змијања и у говору и понашњу својих јунака, за које је прототипове проналазио у стварним људима из његовог завичајног поднебља. Јован Кршић, аутор неколико одличних чланака о Кочићу, тим поводом је примијетио: „Данас знамо и то да су готово сва лица његових приповедака живи људи, људи с којима је писац разговарао и дубоко осећао њихове све муке и све скривене мисли и чежње. Свака Кочићева реченица узета је из уста народних, а свака је служила некој идеји, у првом реду ослободилачкој мисли, ослобођењу националном, политичком и социјалном“ (КРШИЋ 1936: 68).

Најизразитији су у том смислу његови најпознатији и најуспјеслији јунаци, Давид Штрбац и Симеун Ђак, који су обликовани у изразито комичном заокружењу. И један и други, уз све разлике које међу њима

постоје, освајају посебне просторе *померене реалности*² да би били слободни, односно да би неспутано говорили. Давид Штрбац смишљено навлачи маску лакрдијаша како би демонстрирао иронијску супериорност над званичним представницима окупационе власти. Тако је у његовој надмоћној *игри и надигри*³, његовом *претварању* (како ће писарчић означити Давидово понашање када, у једном тренутку, његове ријечи из прикривене ироније прерасту у очигледни сарказам), заправо најмање *блентав* онај који се таквим представља, који срачунато хоће да буде такав, а неслободни и трагикомични они чија надмоћ почива на ароганцији и сили. У литератури о Кочићу у више наврата је примијећено да његови јунаци, упркос тешким животним приликама, никад нису песимисти и мрачњаци, већ да их одликује један здрави животни витализам и борбени активизам. Давид Штрбац је увјерљива потврда таквог пишчевог умјетничког става. Он на крају чувене једночинке тријумфује иако је на њеном почетку његов пораз изгледао сасвим извјесан. „Духовни тријумф“⁴ Давида Штрпца почива на његовој унутрашњој слободи, шеретлуку и причалачком заносу коме нема граница. Претворени у пукe играчке у Давидовој комичној мрежи, судач и писарчић у *Јазавцу пред судом* оглашавају се само када увредљивим ријечима називају Давида или кад један другом говоре како изненадног тужитеља „ништа не разумију“. С друге стране, Кочићев јунак стоички прима увреде, али не подноси када га прекидају и када му упадају у ријеч. Разговјетан језик за Давида није само вид уљудне комуникације већ и етичка мјера, јер писарчић и судач *бркљаче* као и јазавца, који је симбол штеточинства и уништавања туђег. У наизглед невјештој, наивној поставци Кочић тако изједначава јазавца и аустријску власт у Босни, што и јесте крајњи циљ његовог *претварања*. Завршна реплика Давида Штрпца, сва је у занку његовог моралног тријумфа. Писарчићу који градира његово наводно лудило, он одговара:

² Та помјерена реалност Кочићевог умјетничког свијета открива се, према Светозару Кољевићу, у разноврсним облицима: „у карактерима који не познају границу својимљубавима и мржњама, у понеком ишчешеном обрту трагичке приче, каткад чак и као лудачки луцидноразмишљање о природи живота (КОЉЕВИЋ 1979: 174).

³ Станиша Тутњевић у Кочићевом дјелу разликује два вида претварања: „Први слој назначује „претварање“ слободног и природног облика у друштвену институционалност. Други слој јесте стандардно театарско губљење идентитета (*mimicry*) које је услов за остваривање игре“ (ТУТЊЕВИЋ 2017: 5).

⁴ Никола Кољевић је луцидно освијетлио интелектуално-духовне претпоставке тријумфа овог Кочићевог јунака. Кољевић пише: „Он носи и једну активну моћ, своју способност духовног трансформисања бола у смех, негирање физичког ропства својом духовном слободом. На тај начин он открива могућност потврђивања не жртвом, већ освајањем извора моћи противника и напором свога духа као извора смисла збивања [...] Давид активира потенцијалне интелектуалне снаге нашег националног карактера и у њима налази једно ново моћно оружје“ (КОЉЕВИЋ 1966: 472–473).

„Шути, вузле једно вузласто!“. Завршне ријечи једночинке Давида Штрпца представљају као метонимијског јунака, који говорећи у име читавог свога поробљеног народа открива трагичну страну своје природе и стварни разлог свога *судовања*: „Нијесам ја, господини моји, четрдесет гради будала, већ сам ја вама зато чудноват што у мени има милијун срца и милијун језика, јер сам данас пред овим судом плакао испред милијун душа које су се од силног добра и умртвиле па једва дишу![...] Збогом јазо! Збогом, господини моји! Збогом и ти, вузле једно вузласто! С богом остајте сви и не замјер’те на егледну“ (КОЧИЋ 2016: 150–151).

На сличној идејној замисли и умјетничкој матрици израста и лик Симеуна Ђака, с том разликом што је његов причалачки занос још интензивнији од Давидовог, јер му је и позиција битно другачија. Он прича поред Мићановог котла, готово сваку реченицу залијева *благословљеном мученицом*, и што је најважније, приповиједа пред својима који га запиткују и подстичу. Симеун „једном се бијеше у причању толико занио да би ударио у јуришу посред котла, да га не зауставише“; посвећен причи коју казује он чак мијења и изглед: „кад вркне и пирне кроз ноздрве, са дрвећа полијеће лишће“; најзад, једном „је био пао у онај непојмљиви, ватрени занос кад сви живци дркћу и трепере у огњевитом одушевљењу, кад ријечи живо прште као варнице, а слике се нижу неизмјерном лакоћом, кад лаж постаје истина у коју се тврдом, каменом вјером вјерује“ (КОЧИЋ 2016: 212–213). Према томе, бескрајно пространство језика омогућава Симеунову слободу говора и успостављање поретка у којем он *командијера* и брише границу између стварности и имагинативности приче. Аутентичност Симеуновог измаштаног свијета, у којем се он надмоћно понаша према тлачитељима свога народа (Асан-бег Чеко или аустријски „господин капетан“), постиже се у његовој разноврсној језичкој игри. Тако Кочићев необични јунак свој говор овако описује: „Крнатим ја грчки, наносим мало на арапски, забркљачим коју каурски, а понека се и каравлашка омакне“ (КОЧИЋ 2016: 90). Као што се види, вишеструки су разлози којима Кочић мотивише Симеуново *ударање у страну*, а базични је његова потреба за слободом и неспутаношћу, јер само у тако одређеном простору Симеун може за себе да каже: „Ко белћим: ја сам генерал, а за мном иде баталијун...табор војске“ (КОЧИЋ 2016: 91).

Међутим, Кочићев Симеун Ђак припада типу сложених литерарних јунака, тако да нам се откривају и неке друге стране његовог карактера. Пошто једну од својих чудесних прича приведе крају он каже: „Да није шале...да није шале, еглена и ове благословљене, што се каже, мученице, вјерујте ми, дјецо моја, да би пола свијета у нашем несретном отечеству од грког јада и чемера полуђело и сишло с ума. Дјецо моја и браћо моја, ви не знате оног старинског времена: пушка ми, пушка ти!

Ви не знате оног делиског шенлука и веселја. Знам ја, ви трпите и мислите, и све се вама чини да је ово вако одувијек било. Али нас, старе и изнемогле, нагони на сузе немило и грко туговање за старим вактом и земаном. То старинско вријеме нашим старим и ојађеним душама мирише ко увели босиљак и свето миро. Нами на 'вом грешном свијету ништа не остаје до превјечна жалост и туговање за минулим временом... Мени увијек срце задркће и мисли некуд далеко, далеко одлете, кад се шјетим шта сам некад био а шта сам данас дочекао. Али шта ћу, ваљда је тако суђено!“ (КОЧИЋ 2016: 177). Тако нам Кочић наведеним ријечима предочава и другу, трагичну страну свога комичног јунака.

Са становишта реалистичке поетике, Давид Штрбац и Симеун Пејић Рудар, лажљивци и хвалисавци нису могући, али такво виђење ових јунака неутралише управо комплексни принцип њиховог обликовања. Кочић остаје вјеран и реалистичкој поетичкој процедури тако што, на примјер, Симеуново причање мотивише ракијом, којој је овај очигледно склон у прекомјерним количинама. Коректив његовом лагаријама јесте и онај „иза каце“, који непрестано подрива вјеродостојност исказа овог занесењача. Истовремено, ликови Давида Штрпца и Симеуна Ђака израстају и на митској парадигми, услед чега су њихова занесењаштва израз нужности супротстављања јачем. Зато они, иако иницијално подређени, на крају одnose побједу, јер према митском моделу, слаби увијек побиједи јачега, а правда и добро надвлађају неправду и зло. Ако тако тумачимо ове ликове, онда су они најближи књижевни сродници своје претходнику: Кањошу Мацедоновићу. Петар Кочић чини исто оно што и Стефан Миторов Љубиша у своје дјелу неколико деценија прије њега: „у митски оквир смјешта збиљу једног времена“ (ВУКОВИЋ 2001: 82).

Треба споменути да су и Кочићеви трагични јунаци заточеници слободе и да страдају зато што у себи носе снажан порив самосвојности. Реља Кнежевић и његов пратилац дјечак Вујо, из приповијетке „Кроз мећаву“, страдају зато што се не покуравају ђудљивој природи. Зар израз слободе и неутаживе човјекове потребе за њом, упризори у наглашено трагичном умјетничком заокружењу, није умјетнички најубједљивије реализован у овој антологијској приповијести. Оно чувено *кочићевско* питање Реље Кнежевића „Идеш ли, роде?“, у ноћи и вејавици у којој од пута нема ни назнака, макар је парадоксални израз оптимизма и потребе да се савладају животне недаће. Овај јунак је прожет истим тим оптимизмом, карактеристичним само за слободна човјека, када му у ушима одзвањају потврдне ријечи које више нико не изговара. И зар се на исти начин не понаша и његов пратилац, дјечак Вујо, који у полунесвјестици, и све док може учинити макар још један корак, изговара најчувенији одзив у српској књижевности: „Идем, идем!“ (КОЧИЋ 2016: 248).

Вук и Чочорика из „Вуковог гаја“, као представници колективне свијести, страдају јер се супротстављају неправди и праву јачега. Мргуда из истоимене приповијетке одузима себи живот зато што, слиједећи своју страствену природу, изневјерава патријархалне норме и обичаје. Кочић, међутим, у изванредном завршетку ове своје ране приче, иако их контрастира, у основи мири и један и други инстинкт у карактеру главне јунакњиџе. Док ће анонимни глас, као израз колективне свијести да клетвом осуди њен чин: „Па објесила се мргуда Малетина, дабогда јој земља кости изметала“, стари Чочорика тражи опрост и разумијевање, притом не правдајући Мргудин гријех: „Не куни, дијете! [...] Град је божја воља. Мргуда је погријешила, крв је занијела, ама и гријех је свој окајала. Дјецо, не кун'те је, већ реците: бог да јој душу прости!“ (КОЧИЋ 2016: 72). Истовремено, Марушка, из приповијетке „Кроз маглу“, одбијајући да се уда за старијег и себи неприличног човјека, и тиме запријечи пут ка својим младалачким сновима и љубавној срећи, побјегне од куће и *прови-че*. На питање куда ће по страшном невремену и зашто се не врати кући, она одговара: „Прије и у гору и у воду него натраг! Волим да ме бијесни вуци на комадиће истрају него да ме се његова рука дотакне!“ (КОЧИЋ 2016: 117). Према томе, Кочићеви трагични јунаци, они које смо овдје поменули, спремни су да за слободу и право на сопствени избор жртвују и сам живот!

4.

Кочићеви књижевни почеци су у знаку су невјештих и несигурних пјесничких покушаја. У београдском листу *Подмладак* двадесетогодишњи Кочић се оглашава са пјесмама „Поноћни звуци“ и „Пролетни звуци“. Наредних неколико година он је у *Босанској вили* објавио још свега неколико пјесама. У Кочићевим сабраним и изабраним дјелима објављује се десетак његових пјесама, не зато што оне то по својим вриједностима заслужују, већ да би се сагледала развојна линија његовог стваралачког пута. Кочићев лирски таленат своје умјетничко опредмећење није добио у пјесничком изразу већ, понајвише, у његовим лирским прозама и појединим приповијеткама⁵. Ауторов пјеснички глас није био умјетнички изграђен, док је инспирацијски био неаутентично лектирни: „На почетку Кочићевог живота, и у његовом срцу стоји Змијање, али на почетку Кочићевог стваралаштва, као знак подстицајног жара, свјетлуцава пјесма других“ (МИЛАНОВИЋ 2011: 207). Ипак, у Кочићевим лир-

⁵ Мидхат Бегић је тачно примијетио да Кочићево дјело „иако прозно, има поетску основу и судбину“ (БЕГИЋ 1966: 439).

ским пјесмама запажамо неке мотиве који ће бити константни у његовом потоњем књижевном стварању. Један од њих је и мотив слободе. Ево ненасловљене пјесме у којој њему припада средишње мјесто:

„Придруж’ се и ти“, велиш ми, друже,
„Ускрслој песми природе будне –
Тамо ћеш наћи у чистом храму
Освештан венац утехе жудне“.
Када ми роду слободе сине
И блесне моћно кроз вео мрачни,
Онда ће срце грлити с песмом
Пролеће љупко предели зрачни’.
Ал’ данас за ме утехе нема,
Пролеће само, о, друже мили,
Низ бледо лице сузе ми мами,
Док ми народ у ропству цвили (КОЧИЋ 2016: 20).

Пјесма се по главним топосима, атмосфери и успостављеној слици свијета наслања на традицију наше романтичарске поезије. Прва строфа је у знаку романтичарског склањања у природу као заклон (храм) у којем се проналазе утјеха и спас. Међутим, пјесник не налази утјеху у природи, нити утјеху уопште, не због неке властите потонулости или несреће, већ због неслободе и поробљености свога народа. Иако у овој пјесми идентификујемо оно типично романтичарско поистовјеђивање судбине појединца са судбином његовог народа, у њој уочавамо и назнаке Кочићеве властите поетике и слободу, не више као конвенционални књижевни мотив, већ као вриједност којој ће у потоњем животу и дјелу бити све подређено.

Пуком судбином или дејством симболике вишега реда, коју нити је могућно нити потребно објашњавати и доказивати, последњи Кочићев белетристички текст, завршни импулс његовог стваралачког бића, била је лирска проза „Слободи“. Између наведене почетничке пјесме и записа „Слободи“ постоји органска веза, која оцртава путању једног несвакидашњег стваралачког пута. Кочићев тестаментарни текст „Слободи“ представља моћну глорификацију слободе у молитвеној форми. На ударном мјесту, слобода је изједначена са највишим смислом и неупоредивом вриједношћу са којом је – притврђено снагом парадоксалног израза - „и ништа све“, а опет, без које је и „све ништа“. Она је за нашег писца предањски залог, онај вриједносни пртљаг са којим потомци излазе пред лице предака и због којег се, ако су достојни, са њима духовно сједињују. Најзад, сасвим на крају овог кратког текста, досљедан својим поетичким начелима, Кочић преплиће универзално са појединачним и локалним, напушта тон високе поетске медитативности и молитвено призива слободу за своју „учмалу земљу“ (КОЧИЋ 2016: 290).

Цитирана литература

- КОЧИЋ 2016: Петар Кочић, *Сабрана дјела*, Задужбина Петар Кочић, Бањалука–Београд.
- БЕГИЋ 1966: Мидхат Бегић, „За приступ дјелу Петра Кочића“, *Путеви*, број 6, Бањалука, стр. 439–453.
- МИЛАНОВИЋ 2011: Бранко Милановић, *Студије из српске књижевности*, Српско културно и просвјетно друштво „Просвјета“, Пале.
- ВУКОВИЋ 2001: Ново Вуковић, *Девета соба*, Филип Вишњић, Београд.
- КОЉЕВИЋ 1966: Никола Кољевић, „Духовни тријумф Давида Штрпца“, *Путеви*, број 6, Бањалука, стр. 469–473.
- ТУТЊЕВИЋ 2017: Станиша Тутњевић, *Претварање Петра Кочића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево.
- КОЉЕВИЋ 1979: Светозар Кољевић, „Померена реалност у делу Петра Кочића“, *Зборник радова о Петру Кочићу*, Институт за књижевност, Сарајево, стр. 17–181.
- КРШИЋ 1936: Јован Кршић, „Смисао књижевног дела Кочићева“, *Преглед*, свеска 153, Сарајево, стр. 485–492.
- ЈОВАНОВИЋ 1928: Милан С. Јовановић, „Петру Кочићу in memoriam“, *Споменица Петра Кочића*, приредио Владимир Ћоровић, Државна штампарија, Београд, стр. 1–13.
- КЕЦМАНОВИЋ 1966: Илија Кецмановић, „Два фрагмента из једних занемарених мемоара“, *Путеви*, број 6, Бањалука, стр. 494–499.
- ПЕВУЉА 2017: Душко Певуља (прир.), *Петар Кочић у књижевној периодици*, Бесједа, Бањалука.
- КРУШЕВАЦ 1951: Тодор Крушевац, *Петар Кочић*, Просвета, Београд.
- ПОПОВИЋ 2017: Ранко Поповић, „Стогодишњи помен Петру Кочићу“, *Српски преглед*, број 1, Бањалука, стр. 169–188..
- БУДИМИР 1936: Милан Будимир, „Кочићев месијанизам“, *Развитак*, број 11, Бањалука, стр. 341–351.
- ОБРАДОВИЋ 2012: Доситеј Обрадовић, *Српском народу или слободно мислити*, приредио Душан Иванић, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд.
- ПАЛАВЕСТРА 2013: Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*. Златно доба 1892–1918, Службени гласник, Београд
- МАКСИМОВИЋ 2014: Горан Максимовић, „Три необјављена Кочићева писма упућена из Беча Љубомиру Ковачевићу у Београд 1903. и 1904. године“, *Philologia Mediana*, број 6, стр. 497–504.

Duško V. Pevulja

THE MOTIF OF FREEDOM IN PETAR KOČIĆ'S WORKS SUMMARY

In this paper we analyse the motif of freedom as one of the most dominant in Petar Kočić's works. Firstly, we point out the fact that the freedom of thinking and acting, and then the unsparing fight for the political and social rights of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina during the first decades of the 20th century were the key landmarks in the life and work of this Serbian writer. The word freedom is one of the most prominent in Kočić's journalistic articles, critical literary reviews, assembly speeches and saved private letters. The writer's most significant literary protagonists are the bearers of the idea of freedom they unconditionally wait on, and toward which they direct their behavior. From his early literary beginnings until the end of his active writing, Petar Kočić will see freedom as an obsessive motif, a creative postulate, a value criterion and the main poetic principle.

Key words: Petar Kočić, the motif of freedom, literary protagonists, poetic sign, creative postulate.